

Erdélyi Gabriella: Egy kolostorper története

HATALOM, VALLÁS ÉS MINDENNAPOK
A KÖZÉPKOR ÉS AZ ÚJKOR HATÁRÁN

MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. 275 + XVI old., 2200 Ft
(Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38)

1. Erdélyi Gabriella kötete az utóbbi évek egyik kitűnő kultúrtörténeti monográfiája. Egyszerre támaszkodik sokéves levéltári kutatásra és a korszerű nemzetközi szakirodalom módszereire, egyszerre nagy olvasmányélmény és imponáló szaktudományos értekezés. Megérdemli, hogy mindkét aspektusában és minden ízében komolyan vegyük. A következőkben erre a kettős, egyszerre tárgy- és befogadó-központú megközelítésre tesztek talán szokatlan, talán botladozó, de mindenképp a szóban forgó mű rétegeihez, markáns stílusához, sajátos világához igazodó kísérletet.

„A vatikáni könyvtár irattengeréből néhány évvel ezelőtt előkerült egy kötet, a körmendi kolostorért egykor folyt pereskedés jegyzőkönyve” – exponálja tárgyát a szerző (11. old.). Természetesen egy kézirat! – dől hátra jólesően az Eco könyvein nevelkedett olvasó, s otthonosságérzete nőttön-nő a közös nyomozás során a körmendi szerzetesek dolgában.

A Körmendi mezővárosának főterén álló koldulórendi kolostor körüli bonyodalmak szentszéki perhez vezettek. A fejleményekről a pápai utasításra a környékbeli lakosság tanúkihallgatása és a vallomások részletes lejegyzése mellett lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve tájékoztat. Ezek szerint Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek, aki ekkor a mezőváros földesura és a kolostor kegyura volt, az itt lakó Ágoston-rendi remeték hanyag és botránys életére hivatkozva 1513-ban felhatalmazást kért X. Leó pápától a kolostor reformjára, amelyet friss legátusi kinevezése birtokában azonnal megkapott. A kolostor átadására 1517-ben került sor: az

ágostonosoknak távoznuk kellett, helyükre a legátus utasítására obszerváns ferencesek jöttek. Miután azonban az Ágoston-rendiek megfellebbezték az érsek eljárását, a pápa ugyanazon év szeptemberében elrendelte Bakócz döntésének és „a Ferenc-rendiek erőszakos betolakodásának” helyi kivizsgálását. A nyomozás kiindulópontja tehát az utasításra 1518 tavaszán megkezdett szentszéki eljárás Rómába elküldött eredeti jegyzőkönyve. A város földesura és a kolostor kegyura öröklés útján hamarosan Bakócz egyik unokaöccse, Erdődy Péter lett ugyan, de a bíboros jurisdictiója révén továbbra is közvetlenül érdekelt volt az ügyben.

A nagy tekintélyű bíboros-legátus érintettségén túlmenően a másodfokú eljárás azért is különösen kényes, mert a korabeli szereplők – pártállásuk szerint – az eseményeket egymásnak ellentmondóan ábrázolták. Bakócz és emberei megfogalmazásában fellépésük célja a kolostor „reformációja”, vagyis a felbomlott vallásos közösségi élet helyreállítása volt. Az Ágoston-rendiek ugyanis az istentiszteleteket hiányosan vagy egyáltalán nem tartották meg. Hanyagságuk eredményeképp omladoztak a kolostori épületek. A fráterek kocsmába jártak, ahol parasztok társaságában ettek-ittak, részegségükben pedig nemritkán szóváltásba keveredtek. Még attól sem riadtak vissza, hogy „gyanús nőkkel” érintkezzenek, akiket a kolostorba is bevitték. Ebben a helyzetben az érseket, amint jogi képviselője állította, hitbuzgósága és a nép felháborodása késztette a beavatkozásra.

Az Ágoston-rendiek az érsek és a ferencesek erőszakos akcióját sérelmező fellebbezésükben viszont azt állították, hogy ők példásan éltek. Ezen túlmenően az esztergomi érsek eljárása törvénytelen, mivel rendjük a pápa és a rend generalisa kizárólagos joghatósága alatt áll.

Körmendi mezővárosában a szentszéki bírónak ezért azt kellett 1518 májusában tanúvallomásokkal tisztáznia, hogy a kegyúr jogosan, szerzetesekhez méltatlan életük miatt távollította-e el az Ágoston-rendi remetét a város piacterén álló kolostorból. A korabeli vita tárgya tehát röviden

az, hogy hamis ürüggyel indított és törvénybe ütköző, vagy épp ellenkezőleg, obszerváns ideáloktól ösztönzött és jogszerű kolostorreform zajlik-e. Más megközelítésben: vajon a szerzetesrendek versengéséről, vagy pedig a szigorúbb és a kényelmesebb szerzetesség két nagy tábora (és külső támogatóik) ellentétéről van-e szó?

A kiinduló forrás tehát az ágostonosok fellebbezése nyomán megindított második vizsgálat jegyzőkönyve. Az eljárás az ágostonosok ezt célzó taktikai ellenére sem maradhatott a két szerzetesrend ügye. A kolostor birtokjogáért perbe bocsátkozni nemigen kívánó ferencesek védelmét ugyanis hamarosan Erdődy Péter egyik ügyvédje vállalta el, aki az érsek támogatásával ezek után maga diktálta a vizsgálat további menetét. Vilámgyorsan vádiratot szerkesztett az ágostonosok vétkeiről, folyamatos tiltakozásuk ellenére elérte, hogy sor kerüljön az általa megnevezett bíró és írnok közreműködésével a vádatokat bizonyító tanúk kihallgatására. A tanúkat az Erdődyek állították ki, az ágostonosoknak a peres eljárások megszokott menete annyi lehetőséget adott, hogy a felolvasandó vádak ismeretében összeállítsanak egy kérdőívet, amely a tanúk meghallgatásának alapjául szolgál. Célja a tanúk személyének és megbízhatóságának ellenőrzése volt. A tanúk személyi adatainak (életkor, vagyoni helyzet, társadalmi állapot, utolsó gyónás ideje stb.) rögzítésén túl ebben szokás szerint azt írták elő a bírónak, hogy ha a tanúk megerősítenék a vádatokat, akkor kérdezze ki őket arról, mire alapozzák ismereteiket és véleményüket.

Önmagában is rendkívüli szerencsés körülmény, hogy a vallomások átíratát is tartalmazó 220 oldalas jegyzőkönyv a hazai középkori források nagy pusztulása közepette megmaradt, annak köszönhetően, hogy a pápa a végső döntés jogát kivételesen (és az ügy súlyát jellemző módon) magának tartotta fenn, s a dokumentum Rómába került.

2. Mivel Erdélyi Gabriella előadásokban és tanulmányokban már többször megszellezte e munka (2003-ban megvédett disszertációja) tartalmát, újdonsággal – a *Függelék* táblá-

zatain és az életrajzi adatgyűjtésen túl – a könyv szerkezete szolgál. A három fő rész (*A konfliktus – A tanúkihallgatás – A kolostori élet válsága és reformja*) viszonyát a *Bevezetés* így határozza meg: makroszintű történeti rekonstrukció – a jegyzőkönyv dekonstrukciója – mikroszintű történeti rekonstrukció (13–14. old.). S hogy a *Bevezetés* ne borítsa föl ezen hármasság szimmetriáját, a könyvet egy *Reform és reformáció: a választás esélye* című kitekintés? összegzés? toldalék? zárja, melynek – mint majd kiderül – nem az arányosítás az egyetlen funkciója.

Látszólag tehát koncentrikus struktúrával van dolgunk (s a periféria-perem-középpont modellje nem is idegen a szerzőtől), ám téved, aki a centrumot a középső, első olvasásra valóban rendkívül jelentősnek és izgalmasnak tűnő dekonstrukciós fejezetben keresi. A nyomozás fokozatosan közelít a makrotörténelem periferiájára felől a mikrotörténelem sűrűjében felvethető lényeges kérdésekhez, amit már az alkalmazott mottók növekvő gyakorisága is jelez. Aki nem röstellt valaha szövege élére mottót választani, pontosan tudja, hogy ezek hivatottak a szemérmes szerző személyes érdekelttségét és elkötelezettségét reprezentálni. A metodikai bevezetés (14–15. old., 6. jegyzet) szerint az elemzés három módszertani pillére: 1. a francia reprezentációkutatás, 2. az olasz mikrotörténet-írás és 3. a társadalmi habitus fogalma. Ezek az elmúlt fél évszázadban kidolgozott reláció- és folyamatmodellek segítenek abban, hogy a szerző meghaladhassa egyén és közösség, mikro- és makroszint, szubjektív történeti tudat és objektív meghatározottság klasszikus dichotómiáit. A mindennapok kultúrájának vizsgálatában és a per szereplőinek a világhoz és egymáshoz való viszonyában az úgy természetéből következően főleg a vallási aspektusok kerülnek előtérbe. Ez indokolja a reformációkutatás újabb, úgynevezett „sűrűsödési” irányzata már szintén fél évszázadra visszatekintő irodalmának a bevonását. Fő jellemzője, hogy a középkor és a kora újkor közötti korszakhatár keresése helyett egységes és folyamatos „reformkornak” tekintik a XV–XVI. századot, rámutatva

az egymást követő reformmozgalmak közös strukturális vonásaira.

3. A makroszintű konfliktust, azaz a Bakócz-féle kolostorreformokat és az általuk kiváltott szentszéki eljárást tekintélyes szakirodalmi és forrásbázison, ám még a történeti elemzés hagyományosnak mondható eszközeivel mutatja be a szerző. A ferences és az ágostonos obszervancián túl a bencés és a premontrei reformra vonatkozó hazai adatokat is bevonja a vizsgálatba, s figyelemmel van az esztergomi kardinális működését megelőző fél évszázadra is. A Vatikánban föllet, kötetbe foglalt periratokon és a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményén kívül nagyban támaszkodik az ágostonosok római levéltárának regisztrumköteteteire.

Az első, önmagában is kerek tanulmány fő erénye az árnyalt megközelítés, a kézenfekvő, ám az adott esetben nem feltétlenül helytálló sztereotípiák elvetése. „Többféle módszerrel is kísérletezek: sokféleségük mellett közös vonásuk, hogy a részletek megfigyelésén alapulnak” – enged bepillantást műhelyébe Erdélyi Gabriella (62. old.). A *Bevezetés*ben ígért metodika alkalmazása várat ugyan még magára, de annyi már biztos, hogy a szerző a „nyelvi”, majd a „kritikai fordulat” előtti, régi vágású történetírásban is tiszteli a részleteket, csak a részletesen megismerhető történeteket tudja komolyan venni.

A körmendi kolostorper alapvető kérdése, hogy megalapozottan és jogszerűen jart-e el Bakócz Tamás az ágostonosok elűzése és az obszerváns ferencesek behozatala során, vagy pedig valamilyen hátsó szándéktól, személyes elfogultságtól vezérelve, legátusi és patrónusi jogkörével visszaélve döntött a konvent reformja mellett. A vizsgálatba kézenfekvő bevonni a párhuzamos folyamatokat és eseményeket, tehát a patrónusok vagy a pápai legátusok által kezdeményezett kolostorreformokat (jobbára a XV. század második felében, például Újlakon és Szécsényben). Az összehasonlítás érdekes tanulsága, hogy az esztergomi érsek kivételes óvatossággal jart el: még a burkolt erőszakot is kerülte, és kinosan ügyelt a kánonjogi előírások betartására. A visszafo-

gottságot a kényes helyzet magyarázza: a reform ezúttal nem egy renden belül zajlott, így nem csupán az irányzatok és érdekcsoportok erőviszonyaira kellett tekintettel lennie, hanem a két rivális rend tekintélyére és a Szentszékiig nyúló befolyására is. Az ágostonosok római fellebbezése és a másodfokú eljárás alapossága utólag igazolta a kardinális előrelátását.

De miért kellett átadni a körmendi kolostort a ferenceseknek? Nem lett volna egyszerűbb az ágostonos remeték rendjén belül végigvinni a reformot? Bár a hazai ágostonos provincia a XV. század folyamán sikeresen ellenállt az Itáliából kiinduló megújítási törekvéseknek, a körmendi per idején már itt sem lett volna akadály a egy ágostonos szellemű reformnak. Gondosan megvizsgálva Bakócz Tamás viszonyát a magyarországi bencés, premontrei, pálos, ferences és ágostonos rendekhez s obszerváns irányzataikhoz, Erdélyi Gabriella arra a megállapításra jutott, hogy a körmendi perben hatalmi vagy egyházpolitikai szempontok, illetve személyes elfogultságok – szemben a bencés apácák 1511-es somlóvásárhelyi esetével – nem jutottak szerephez. Komolyan kell tehát venni a nyilvánvalóan vallási indítékot, s tudatosítani, hogy az érsek Körmenden inkább patrónusi, mint egyházfői szerepben lépett föl: belátta és orvosolni próbálta a patthelyzetig fajult krízist. Bakócz döntésének mozgatórugóit a szerző egyrészt a Róma és a nemzeti egyházak (mint centrum és periféria) közötti hosszú távú politikai küzdelemre vezeti vissza, melynek során a Szentszék inkább a konventuálisok, míg a helyi hierarchia az obszervánsok érdekeit képviselte. A kardinális számára azonban a nemzetközi erőviszonyoknál is fontosabb tényező lehetett a mezőváros, a körmendiek érdeke, alattvalóinak java, lelki üdve és a közösség békéje. Ez a kérdés áll majd a harmadik fejezet centrumában.

4. Törésekről, hegekről, „sebekről”, akárcsak a jegyzőkönyv elemzése során, jelen recenzióban is metaforikusan esik szó – nem is annyira (Natalie Zemon Davis nyomán) a valóság és elbeszélés viszonya, mint inkább a

forrásközelemzés és a kreatív modellalkotás műfajai közti váltások vonatkozásában. Erdélyi időnként elhagyja az értekező nyelvből sajnos már kiirthatatlan *pluralis scholarium*-ot, a „számunkra” és „szemünkben”, a „közelítsünk” és „láttuk” általános alanyú álobjektivitását, s vállalja a saját hangján elbeszélő én szerepét: „magam is fontosnak tartottam” (15. old.), „a szöveg tulajdonságaiból következtetek a mögöttes valóságra” (62. old.), „meglehetősen sokat törtem a fejem” (75. old.), „nem maradok egyedül azzal a kielégetlen kíváncsisággal” (77. old.) stb.

Ennél nagyobb töréseket okoznak az indokolható, de nem elengedhetetlen exkurzusok az időmeghatározásról, -számításról, -érzékelésről, és -beosztásról (84–89. old.) vagy az egyházellenesség általános jelenségéről (160–162. old.). A kitérők és megfogalmazásbeli következtetések végső magyarázata az, hogy valójában két egymásba szövődő monográfiát tart kezében az olvasó. Az egyik, a körmendi kolostorper történeti földolgozása jó alkalmat kínál a másokra, amely az egyéni magatartások, stratégiák, meghatározottságok vizsgálatából szűr le általános megállapításokat, és építi föl a közösségek, intézmények Körmenden és a Mohácsot megelőző évtizeden túl is érvényes működési modelljét. Zsákba-macsikára senki sem panaszkodhat, hisz e második gondolatmenetre utaló, kissé dodonai alcímet (*Hatalom, vallás és mindennapok*) pontosan értelmezi a szerző (14–15. old.), nem titkolva, hogy a felszíni és a mélyszerkezet kettőséből igazán az utóbbi, a társadalom, s azon belül is a vallását gyakorló közösség mechanizmusa érdeklő.

A jegyzőkönyv, mely a kihallgató elit és a tanúskodó köznépi közreműködésével jön létre, szerencsés esetben egy „kulturális dialógus” dokumentuma. Vajon mennyire őrizte meg a tanúk, egyben az egykori körmendi mindennapok tanúinak eredeti hangját? Az „elnyomás archívumából” előkerült forrás megőrzött-e valamit az elnyomottak hangjából? A dialógus esélyét rontja a résztvevők egyenlőtlen hatalmi pozíciója, hiszen

az események egyik főszereplője az ország primása.

A mélyszerkezet föltárását a jegyzőkönyv dekonstrukciója teszi lehetővé. A szöveg létrejöttének folyamata apró állomásokra tagolódik, átláthatóvá válik a jegyzőkönyv struktúrája, az egyes alkotóelemek (dialógustörédek) típusokba rendeződnek. A tanúkihallgatás, azaz a dialógus formai keretét egyrészt az Erdődyek által megfogalmazott artikulások, másrészt a fellebbező ágostonosok kérdései alkották.

A tanúkihallgatást vezető bíró, Atádi Márton szigorúan tartotta magát ehhez a megadott rendhez, hangsúlyozottan semleges magatartásával a hallgatásra is lehetőséget adva a tanúknak. Az inkvizitori vagy vizsgálóbírói attitűdtől ennyire különböző szerepfelfogása egyszerre szerencsés és szerencsétlen adottság a történelem számára. Szerencsés, mert hál Istennek nem erőltetett előre megfogalmazott válaszokat a kihallgatottak szájába, ám szerencsétlen, mert nem kérdezett rá olyan fontos indítékokra, körülményekre, amelyek a jegyzőkönyv mai olvasója számára igen hasznosak volnának.

Az utókor hálája illeti Miletinczi Jánost, a jegyzőkönyvet formába öntő írnokot. Kötelességének tartotta, hogy mindent „híven” rögzítsen. Eltekintve az elkerülhetetlen nyelvi (latin!) és szintaktikai (függő beszéd!) átalakításoktól, megőrizte a tanúvallomások esetleges bőbeszédűségét és következtelenségeit, azaz szemléto-mást nem igyekezett kozmetikázni, cenzúrázni, tendenciózusan ferdíteni. A jegyző szűrőjén nem akadtak fenn az övétől idegen világkép elemei. Többek között a naptártól és a kánoni óráktól eltérő időfelfogásban érhető tetten a tanúk hamisítatlan hangja s hétköznapi tapasztalata.

A bíró és a jegyző feladatának értelmezése és teljesítményének értékelése után érkezik el Erdélyi Gabriella a főszereplőkhöz, a 49 tanúhoz. Összetételükben, kiállításuk módjában nem fedezhető föl sem szembeszökő eltérés a szokásoktól, sem ésszerűtlenség vagy éppen tudatos manipuláció. A szerző ezt az igen mostohán megőrzött forrásbázison – a tanúknak mintegy fele azonosítható személyé-

ben vagy családjában – aprólékos utánajárással ellenőrzi. Nyelvi és narratív elemzéssel jut el az egyes tanúk tudásáig, ismereteik forrásáig (*causa scientiae*), s az ebben meghatározó szerepű közvélekedésig (*fama publica*), ami kocsmai beszélgetésekben formálódik, a tárgyalóterem előszobájában sem pihen, s végül meghatározza a per kimenetelét is.

A kulturális dialógus töredékességéért leginkább az a körülmény felelős, hogy a tanúknak egyszerűbb volt, ha a saját véleményük vagy tapasztalatuk megfogalmazása helyett pusztán az erősebb peres fél, az Erdődyek artikulusokba foglalt érvelését visszahangozzák. Erdélyi a jegyzőkönyv szigorú mátrixából kikandikáló többletinformációk, azaz a *történetek* kvantitatív és kvalitatív elemzésével közelíti meg a Körmendről és környékéről kiállított tanúknak a kihallgatáson követett magatartásformáit és stratégiáit. A 127-szer előadott mintegy 75 történet hitelesen tükrözi a visszaemlékezés mechanizmusait és csapdáit, az elbeszélés szándékosan vagy önkéntelenül megformált motívumait, a meggyőzésre törekvést vagy éppen séggyel az ártatlan mesélőkedvet. Az ismétlődő történetek lehetőséget nyújtanak az összehasonlításra, az elentmondások föltárására, a valóságnak tekinthető elemek azonosítására.

A tanúvallomások egybevetése és a per szereplőinek szociometrikus rendje alapján két markáns stratégia rajzolódik ki a várakozás felett és alatt teljesítő személyek körében (az egyéni jellemvonások szórását is figyelembe véve): a kompenzáció és az elhallgatás. Az előbbi érdekes módon a laikusokra jellemző, míg az utóbbi a papokra, főleg a Körmendi környéki falvak plébánosaira. Már ez az eredmény is jelzi, jó nyomon jár, aki a kolostorper dokumentumai alapján a vallási, egyházi életet érintő kérdéseket kívánja megválaszolni.

A felszíni szerkezet szintjén a fejezet tanulsága az, hogy a jegyzőkönyv mind formailag, mind tartalmilag hiteles, megállapítható belőle, mit tudtak, gondoltak, éreztek a tanúk a két rend viszályáról. Az aprómunka mélyebben rejlő tanulságai ennél izgalmasabbak, ám részletesebbek is annál, hogy e hasábkon összefoglalha-

tók lennének, hiszen a hangsúly itt a vizsgálat eredményéről a vizsgálati módszer alkalmazására, a célról az útra, a válaszlól a kérdés folyamataira helyeződik. A különféle (nyelv-, irodalom- és társadalomtudományi) módszereket ötletesen kombináló elemzés olyan forrászerűen igazolható s egymással konvergáló felismerésekig, s így a rekonstrukció olyan stabilitásig vezet el, amilyen – a szokásosan alkalmazott sztereotip analógiák és statikus hipotézisek világában – korábban, más kora újkori problémák kutatásakor el sem volt képzelhető. A számtalan nyelvi, stílári áttélen keresztül jegyzőkönyvbe foglalt mozaikszzerű párbeszéd megletnek étellel, megragadhatóvá váltak a torzók arányai: „megpillanthattuk a helyzetüket mérlegelő és saját racionalitásuk szerint cselekvő egyszerű embereket” (125. old.).

„Írható-e még valami új – Tóth István György értekezése után – Körmenről!” – ezzel a szónokian kétkedő kérdéssel fogadta a szűkebb kora újkoros szakma Erdélyi Gabriella első bejelentését felfedezéséről és tervezett értekezéséről. Kezünkben a könyvvel egyszerű igennel válaszolni, hiszen a szerző nemcsak új forrás birtokában szaporítja körmendi adatait, hanem az adatok „megzenésítésében” is eljut a határig.

5. A peremről immár a középpontba lépve nézzük magát a körmendi válságot, melyben a késő középkor nevezetes és sokat kutatott válságainak egyike tükröződik. Az érvelés két fókusz köré rendeződik: a közösség ambivalens viszonya a barátokhoz (a vallási kereslet szemben a barátok nemi erkölcsének kifogásolásával) és a gyónási-áldozási szokások értelmezése. E két téma kiemelése persze szerencsés, noha éppen emiatt néha csak késleltetetten kerül sor azokra a megállapításokra, amelyeket esetleg már oldalakkal korábban várt volna az olvasó, például a kolostor állapotának és a mezőváros presztízisének összekapcsolódásáról vagy a közösség üdvfeltéséről.

Ami a gondolatmenetnek a körmendi civakodáson túlmutató szintjét illeti, sajnálatosnak tartom, hogy a szerző időnként nem tekinti evidens-

nek azt a nemzetközileg elterjedt és elfogadott „új” reformációfelfogást, melyet maga is ismer és idéz, hanem rég divatjamúlt fantomvéleményekkel vitatkozik. Röviden: a „folytonosság vagy korszakhatár” vita kimenetelétől függetlenül egyetértés van abban, hogy a kegyességi konjunktúra (amit a körmendi jegyzőkönyv is alátámaszt, s amit látványosan dokumentálnak az eredetileg vallásos alapítványokként létrehozott hazai és külföldi műalkotások) és az egyházellenes szövegek nemhogy kizárnák egymást, hanem szoros összefüggésben állnak. A klérusnak a városi lakosságon belüli viszonylag magas aránya (3–10%) ellenére folyamatosan elégtelen volt a kínálat a vallási kereslethez képest, s ez táplálta az antiklerikális kritikát mind Körmeden, mind másutt.

Erdélyi Gabriella a szerzetesellenesség vizsgálatában a nemi erkölcsök ostromozására, általában a moralitásra koncentrál, s ezzel viszont elsiklik a szerintem lényegesebb tényező, a laikusok várakozásai, felelőssége és részvétele felett (a szerzővel való véleménykülönbségem természetesen nem téziseket érint, hanem árnyalatokat és hangsúlyokat). A monográfia érvelése akkor áll a leggyengébb lábakon, amikor viszonylag távoli analógiákat keres, az Oláh Miklós-féle vizitációkat, Batizit és Szkhárosit idézi, vagy a „bűneiért bünteti a magyar népet” toposzra hivatkozik, melynek Horváth János óta (Őze Sándor jóvoltából) akad már érzékenyebb megközelítése is. A morális aspektus kiemelése éppen azoknak az elavult fantomfelfogásoknak a sajátja, amelyeket a szerző egyébként joggal kerül, illetve cáfol. (A borissza barátok „Mindenhátó Atyaisten” nótája hogy hangozhatott eredetileg? Távolról az *O lector lectorum* kezdetű népszerű bordalra emlékeztet, mely több néprajzi változatban is terjedt.)

Ha az előbb a perspektíva kiszélesítését róttam föl, most, az áldozás megtagadásának és az oltáriszentséggel kapcsolatban a külső békességteremtés igényének problémájánál a tágabb kontextusba ágyazást javaslom. A szentség méltatlan vételére utaló páli és a békülésre fölszólító mátéi helyek magyarázatai meglehe-

tősen nagy szórást mutatnak ugyan, de az igen tekintélyes *Didakhé* (14,2) egyértelműen előírja: „Mindaz, akinek vitás ügye van felebarátjával, addig ne jöjjön közéték, míg ki nem békült, nehogy közönségessé váljék áldozatotok.” Ezt az útmutatást követik a körmendi jegyzőkönyvben dokumentált esetek, a párhuzamként emlegetett württembergi protestánsok, de az a Christoph M. Klein monográfiájában (*Die Beichte in der ev.-sächsischen Kirche Siebenbürgen*. Göttingen, 1980) elemzett több évszázados erdélyi szász gyakorlat is, mely liturgikus eseménnyé emeli az úrvacsoravétel előtti kibékülést. A *Didakhé*-ben újrafogalmazott tisztasági előírásokon túl nyilvánvalóan a helyi, átlátható méretű közösség ítélete a döntő: a Trident előtti vagy utáni, katolikus vagy protestáns dogmatikától függetlenül a szentség vételének, az előzetes vagy utólagos megszentelődésnek a kibékülés, megbékélés látható jeleivel kell járnia – a haragtartó, az ellenségeskedő nem kockáztathatja meg, hogy a közösség szemében a szentségre méltatlannak, azt tisztátalanná tevőnek minősüljön.

A körmendi válság egyik izgalmas kérdése az, miért éppen 1517-ben váltották ki a mezővárosiak több évtizedes sérelmei és panaszai a patrónus beavatkozását. A polgárok és az ágostonos barátok viszonya hol elmérgesedett, hol enyhült, tettelegesség váltakozott dorgálással, de a konfliktus nem mozdult – a megfelelő jogkörök hiánya miatt nem is mozdulhatott – ki a holtpontról. Tekintve, hogy az ágostonosok hanyagsága súlyosan veszélyeztette a közösség békéjét, anyagi jólétét és lelki üdvét, a patrónusnak kellett beavatkoznia – nemcsak a körmendiek kérésére, hanem valószínűleg részben személyes vallásos meggyőződéséből, részben alattvalói üdvössége iránti tudatos felelősségéből is. A beavatkozás mint szimbolikus cselekedet ugyanakkor megerősítette a konventtel kapcsolatos patrónusi jogait és a mezővárosban élvezett földesúri tekintélyét is. Azt a lehetőséget, hogy az Erdődyek részéről reprezentációs és presztízsszemponatok is szerepet játszottak, a történet utójátéka kérdőjelezi meg: a földesúr érdeklődését, erkölcsi és anyagi támogatá-

sának hiányát érezve a ferencesek 1524-ben elhagyták a romos épületet. A földesúrnak és a mezővárosnak a reformban és a perben megtapasztalható érdekközössége és együttműködése törekenynek bizonyult, és pár év múltán fölbomlott.

6. A nyomozás lassan a végéhez közeledik, s Miss Marple barátai már sejtik, hogy az utolsó oldalakon találják meg a választ a miértekre, ahol minden részlet a helyére, s egyben az egész, szorgos detektív munkával összerakott történet tágabb összefüggésbe kerül. Ami jelen esetben a körmendi kolostorreform viszonya a reformációhoz, a „kényszer vagy választás?” kérdése. Itt már nemcsak a Christie-, hanem a BUKSZ-olvasók is révbe érnek, hiszen az 1995-ös Szakály Ferenc-kötet (*Mezőváros és reformáció*), valamint annak „tisztelteköre” (BUKSZ, 1997. nyár) szolgál kiindulópontul a patrónus és a közösség késő középkori viszonyát, szereposztását érintő megállapítások elhelyezéséhez a hazai reformáció horizontján. A kulcsszó vagy közös nevező a „laicizálódás”, míg szondaként a papválasztásra vonatkozó adatok kínálkoznak. Ha korábban távoli analógiának minősítettem az Oláh Miklós korabeli egyházlátogatásokat, itt a reformáció évszázadára kiterjedő adatfelvételben meg kell engedni használatát, hisz nem találni a körmendi jegyzőkönyvhöz időben, térben, típusban közelebb reprezentatív irat-anyagot. Erdélyi Gabriella hasonló következtetésekre jut, mint ugyanezen forrás alapján korábban Péter Katalin. A hitválasztás folyamatában a közösségek viszonylagos önállóságát és a földesúri befolyás korlátozott voltát (a patrónus közöm-bösségét) szűri le az összehasonlításból.

A módszer próbája az eredmény, s a *Kolostorperben* megfogalmazott eredmények magukért beszélnek. A konvergencia jegyében hitelesítik egymást, s együtt az alkalmazott történet-szi metodikát. A *Bevezetésben* fölso-rolt módszerek eredményes alkalmazásának több példáját is említettem, a velük való visszaélésnek nyomát nem találtam, de olykor az volt a benyomásom, hogy nélkülük ugyanarra a

következtetésre lehetett volna eljutni, mint velük. Ilyen érzésem főleg a pszichohistória kapcsán volt (62. old., talán csak az Asimov-olvasmányok tömege miatt), meg a történetek elemzésének módszertani bevezetésénél (107–111. old.), ahol a szerző is tisztában van vele, hogy a régi jogászok sokszor ugyanazt a tapasztalatot fogalmazták meg más terminológiával, más elméleti háttér előtt, mint társadalomtudós kortársaink.

Komoly önmérsékletre vall, ahogy Erdélyi Gabriella nem aknázik ki olyan helyzetkomikum szintű poénokat, mint az ágostonosok 1517-es botránya Körmenten, vagy ugyanezen rendnek egy másik, sokakat megbotrántoztató tagjára ugyanekkor Wittenbergben. Az azonos évszám bárkit sok téves következtetésre, fantáziálásra indíthatna, amitől józansága, ízlése szerencsére megóvta a szerzőt.

A monográfián nem sok technikai, formai kifogásolnivaló akad. A belső hivatkozások nem mindig stimmelnek ugyan, a hivatkozott címek rövidítése olykor következtelen, s ezek a varratok, „sebek” tanulságosan figyelmeztetnek a mű keletkezésének fázisaira (disszertáció – tanulmányok – könyv). Rövidítésjegyzék nincs, általában az első hivatkozás alkalmából a jegyzetben olvasható a rövidítést föllelő teljes leírás. Ez a formailag korrekt eljárás messze nem olvasóbarát (hisz nemcsak újságot lehet hátulról kezdve olvasni!). Sokáig tanakodtam, vajon a sűrűn visszatérő „Visitationes Canonicae” nem a jó öreg Vojtech Buckóra mutat-e (*Reformné hnutie...* Bratislava, 1939; ugyanez a kötet majd a szövegkiadásban is szolgál tréfával!). Könyvtározás nélkül napokba telt, mire a 153. oldal 104. lábjegyzetébe eldugott információ igazolta e merész sejtést. Az irodalomjegyzék mechanikus ábécérendet követ, így a szerzők nem mindig a vezetéknevükhöz illő pozícióba jutnak: a weimari Lutherkiadás például a D-hez, Peter Blicke ráadásul figyelmetlenség folytán (vagy a szellemi rokonság révén?) Péter Katalin mellé szegődik. A megfogalmazás ritka igényessége, választékosága és több regisztert is alkalmazó változatossága mellett kirívóan hat néhány élőbeszédet idéző nyelvi alak.

7. A nyomozás mérlege: vér nélkül, néhány karcollással megúsztuk (szerzeteshullákról nem is beszélve), s nem egy, de két olvasmánnyal letünk gazdagabbak. Korábban már egyenként fölemlegetett erényei mellett a könyv legfontosabb hozadékát azok az odavetettnek ható, töredékesen kifejtett, ezért sokszor vitára ingerlő ötletek jelentik (a generációk közötti féltékenységről, a *devotio moderna* szerzetesi recepciójáról stb.), amelyek eredeti nézőpontjuk vagy provokatív megfogalmazásuk folytán hasznos impulzusokat jelenthetnek a Szakályról szóló tiszteltkör óta is folyamatosan zajló hazai reformáció-történeti diskurzusnak.

Erdélyi Gabriella – Carlo Ginzburgra is hivatkozva – a detektív és a történész munkája közötti analógia tudatában fogott bele a munkába. Az olvasót viszont ennél mélyebben érinti egy másik, a detektívregény és a történeti narrativa közötti analógia. A rossz krimik olvasójaként szerzett bőseges tapasztalat birtokában tanultam meg megkülönböztetni a különféle csavarmenetek metaforájával élve a jobb és bal menetes cselekményszöveget. Az előbbiben, a rossz olvasmányban minden a várakozás szerint alakul, a triviális fordulatok előre kiszámíthatók, a végkifejlet megjósolható. A bal menetes művekben viszont a cselekmény sohasem arra kanyarodik, amerre tehetetlensége folytán magától lódulna, a kézenfekvő megoldások visszajukra fordulnak, folyamatos az izgalom és a meglepetés. A *Kolostorper* – szigorúan ebben az értelemben – igazi bal kézről való történészi munka.

A cselekmény fordulatossága már-már gyanakvásra készítet, rossz előérzetet kelt: vajon mi történik végül az elbeszélés főszereplőjével, a körmendi jegyzőkönyvvel? Kiesik a vonatablakon? Elhagyott szerelmünk bőröndjében felejtődik? Az *Album Oltardium* sorsára jut? Egy esernyő nyelvébe rejtve hamvad el? Nyugalom, a kézirat nem ég el! A jegyzőkönyvből vett minden idézet kényelmesen ellenőrizhető, a monográfia minden állítása szembeesíthető a vatikáni forrásnak immár igényes kiadásban hozzáférhető szövegével (*The Register of a Convent Controversy [1517–1518]. Pope*

Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians, and the observant Franciscans in contest. A körmendi kolostorper jegyzőkönyve [1517–1518]. X. Leó pápa, Bakócz bíboros, az ágostonosok és az obszerváns ferencesek vitája. Pázmány Péter Katolikus Egyetem – MTA Történettudományi Intézete, Bp.–Róma, 2006. [Collectanea Vaticana Hungariae II. 1; História Könyvtár, Okmánytárak 3.]. Erdélyi a szövegkiadás bevezetőjében nagyobb figyelmet szentel a kódex elején található periratoknak, mint a monográfiában, szerencsésen egészítve ki a tanúkihallgatásra koncentrált korábbi elemzést. A jegyzőkönyv közreadásával Erdélyi Gabriella könnyen megragadható esélyt kínált minden kollégájának, olvasójának saját elemzési módszereik kipróbálására, ötleteik, eltérő véleményük megfogalmazására, s egyben föladata a leckét „így-lősz-te” hozzáállású kritikusaiknak.

■ CSEPREGI ZOLTÁN

Előd Nemerckényi: Latin Classics in Medieval Hungary

ELEVENTH CENTURY

University of Debrecen, Debrecen – CEU, Budapest, 2004. 273 old., \$ 44,95 (CEU Medievalia vol. 6. – Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debrecenensis rediguntur. Vol. 14. Eds.: László Havas – Imre Tegyei)

Hasonló témájú monografikus kiadvány magyar szerző tollából idegen nyelven nem jelent még meg, igaz, jócskán támaszkodhatott hasonló témájú korábbi tanulmányokra. Nemerckényi művét nyugodtan kezdhetné volna egy idézettel Mezey Lászlótól, aki némiképpen iránymutatón helyezte el könyve, a *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja* (Akadémiai, Bp., 1979) bevezetőjének lezárásaként ezt a mondatot: „Hungáriát Európa segítségével jobban megérteni.” „Pannóniából Hungáriát István király alkotott” – folytathatjuk Mezeyvel, eszkö-

ze a latin nyelv és irodalom meghonosítása volt egyházi és világi területen egyaránt. Nemerckényi rendkívül szerényen fogalmazza meg műve célját: bizonyítani, hogy a latin klasszikusok nagyobb hatással voltak a magyar irodalmi élet kialakulására, mint azt eddig a tudományos közélet vélelmezte. Könyve – a Közép-Európa Egyetem Középkori Tanszékén sikeresen megvédett disszertációjának (2004) nyomtatott változata – egy többéves, már tucatnyi hazai és idegen nyelvű publikációt eredményező kutatás lezárása.

A szerzőt kezdettől fogva foglalkoztató négy témakör alkotja a mű tartópilléreit. Bemutatja, hogyan használta Bonipert pécsi püspök (†1042) Priscianust, elemzi a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmeket* (*Admonitiones*), Szt. Gellért csanádi püspök *Elmélkedését* (*Deliberatio*) és a pannonhalmi könyvtári katalógust. Első pillantásra hiányérzetünk támadhat, hiszen a felsorolásból hiányoznak a törvények, valamint a magyar szentek legendáinak időben legkorábbi csoportja, az ügyesen elhelyezett utalások azonban ezek fontosabb vonatkozó helyeivel is megismertetik az olvasót. Nemerckényi önfegyelme e téren egyébként teljesen helyénvaló, hiszen munkájának mind időben, mind a korábbi könyvtárnyi terjedelmű irodalom feldolgozásában kénytelen volt határt szabni. A kötetet így is 761 lábjegyzet és 85 oldalnyi forrás- és irodalomjegyzék teszi a téma – különösen külföldön – hasznos és sokáig nehezen pótolható kézikönyvévé. (Közbevetőleg: a lábjegyzetek hatalmas mennyiségű hivatkozásában az olvasót valamiképpen orientálni kellett volna; ebben az „odazúdított” formában ugyanis kezelhetetlenek.)

A célratörő szerkesztés jegyében Nemerckényi már a bevezetőben definiálja a „klasszikus” fogalmát: a pogány klasszikus ókor irodalmi értékű szerzőire szűkíti, elhatárolva őket a posztklasszikus középkoriaktól, köztük például éppen Priscianustól is. Priscianus vagy éppen Sevillai Izidor is csak annyiban, illetőleg éppen azért érdekli, mert a klasszikus ismeretek legjelentősebb áthagyományozói közé tartoztak. A négy téma egybekapcsolása szerinte is esetleges – a sors

szeszélye is közrejátszott abban, hogy ezekhez maradtak fenn források –, együttes tárgyalásuk mégis a klasszikusok továbbélését gyümölcsözően bemutató kontextust eredményez.

A szerző munkamódszerét már rögtön az első fejezetben, Bonipert pécsi püspök levelének értelmezése kapcsán megismerhetjük: Bonipert egy Priscianus által írott latin nyelvtant, grammatikát, esetleg retorikai tankönyvet kér Fulbert chartres-i püspöktől (†1028), akinek a magyar művelődéstörténetben még a későbbi századokban is jut szerep. Nem tudni, hogy a kézirat megérkezett-e a korabeli Magyarországra, s ha igen, milyen körben, milyen célra használták. Még szerencse, hogy a *Pozsonyi évkönyvek* megemlíti Bonipert halálának évét, valamint utóda, Mór pécsi püspökké tételének tényét. Félrevezető, hogy Nemerckényi nem veti el az évkönyvek feltételezett bencés szerzőségének szívósan élő legendáját (25. old.), de ez a probléma nem is tartozik munkája szorosabban vett témájához. Ugyanakkor mindent megtudunk tőle a korabeli iskolarendszeréről, a nyelvtani-retorikai tankönyvek szintjeiről és oktatási hasznosításáról, s nem utolsósorban magáról Priscianusról. Nemerckényi még a fennmaradt korabeli kéziratokat is számba veszi. Ez első pillantásra feleslegesnek tűnhet, ám a könyvben később egy Terentius-kézirat kapcsán megmutatja, hogy a filológusi pedantéria, a még oly reménytelennek tűnő kéziratári búvárkodások is új kéziratokra, művekre, kulturális hatásokra s nem várt összefüggésekre irányíthatják rá a hazai és nemzetközi medievisztika figyelmét. Alapos és körültekintő módszerének persze ugyanaz a hátránya, mint az előnye: a latin források bőséges idézésével világítja meg az összefüggéseket, ami bizony a latinul nem értőnek igen hamar a kedvét szegheti.

Az *Intelmek* mindig is kiemelkedő helyet foglalt el a magyar kultúrtörténetben, mégis megkülönböztetett figyelem tárgya lett – különböző okoknál fogva – az 1930–1940-es években. Majdnem fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy az *Intelmeket* a király halálának évfordulója, majd a millenniumi, illetve milleniumi ünnepségek ismét előtérbe helyezték: új